

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

ในแง่ของความหมายหรือการให้คำจำกัดความของคำว่า "อุดมการณ์ทางการเมือง" นั้น ได้มีการให้ความหมายเอาไว้ในระดับต่าง ๆ กัน กล่าวคือ

"...อุดมการณ์ คือ แบบฉบับของความคิดความเชื่ออันมีแบบแผน ซึ่งมุ่งอธิบายสภาพการณ์ในสังคมที่เป็นมาแล้วในอดีต ที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันและที่จะเป็นไปในอนาคต คำอธิบายดังกล่าวนี้ อาจจะเป็นเพียงสิ่งฉาบหน้าของสิ่งอื่นซึ่งอาจปรากฏอยู่ เช่น การอ้างอุดมการณ์เพื่อสนับสนุนอำนาจหรือความชอบธรรมทางการเมือง..."¹

"...อุดมการณ์ทางการเมือง หมายถึง ลัทธิทางการเมืองที่อธิบายความเป็นมาของระบบสังคมมนุษย์ในอดีต สภาพความเป็นอยู่ปัจจุบันและแนวโน้มของอนาคต วางแผนการประพฤติปฏิบัติสำหรับสมาชิกในปัจจุบัน และสำหรับการบรรลุถึงความมุ่งหวังของอนาคต พร้อมทั้งให้ความหมายแก่ชีวิต แก่ความประพฤติและความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อมและระบบสังคมทั้งหมด..."²

"...อุดมการณ์ (Ideology) หมายถึง ระบบความเชื่อทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่งที่ระบบความเชื่อดังกล่าวนั้นสามารถนำไปสู่การมีปฏิบัติการ (Action) ของผู้ที่มีความเชื่อในระบบการเมืองดังกล่าวเพื่อรักษา ทำลายหรือสร้างลักษณะการควบคุมทางสังคมต่อประชาชนขึ้นมาใหม่..."³

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "อุดมการณ์ทางการเมืองไทย," ใน อุดมการณ์ในสังคมไทย, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515), หน้า 12.

² ลิขิต อีร์เวคิน, "อุดมการณ์ทางการเมืองและการพัฒนาประเทศ." ใน อุดมการณ์ในสังคมไทย, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, บรรณาธิการ, หน้า 117.

³ Martin Seligur, "Ideology as Belief System," in Studies in the theory of Ideology, ed. John B. Thompson, (Cambridge : Polity Press, 1984), p. 76.

จากคำจำกัดความ เราจะเห็นว่าอุดมการณ์ทางการเมือง เป็นระบบความเชื่อทางการเมืองหรือแนวคิดทางการเมืองที่มีความสำคัญต่อประชาชนในประชาสังคม มีบทบาทสำคัญในการรวมพลเมืองในชุมชนเอาไว้ด้วยกัน ทำให้คนในชุมชนนั้นเชื่อหรือมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ว่าตนมีอยู่ร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางความเชื่อความคิด และแนวประพฤติปฏิบัติ อุดมการณ์ที่เป็นตัววัดเห็นว่าผู้คนในสังคมเอาไว้ด้วยกันนั้นอาจไปในเรื่องของความคิดเชิงนามธรรมโดยตรง หรือถูกทำให้ใกล้ชิดกับความรู้สึกของตมมากขึ้นโดยผ่านในรูปของสัญลักษณ์หรือรูปธรรมที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ เช่น ผู้นำ หรือสถาบันทางการเมืองบางสถาบันที่จัดฐานะ (Identify) ตนาในฐานะสถาบันหลักของชาติ หรือเป็นตัวแทนทางอุดมการณ์แบบใดแบบหนึ่ง เป็นต้น

เนื่องจากในท่ามกลางการดำรงอยู่ของระบอบสังคมหนึ่ง ๆ นั้น ต้องอาศัยกระบวนการและกลไกต่าง ๆ เพื่อค้ำจุนให้ระบอบวิถีของสังคมนั้น ๆ ดำเนินไปได้ กลไกดังกล่าวนี้มีทั้งในรูปแบบของกลไกการปราบปรามหรือใช้อำนาจบังคับให้ปฏิบัติตาม และกลไกทางอุดมการณ์ที่ทาหน้าทีเ็นมน้าวหรือหล่อหลอมให้ประชาชนยอมรับและปฏิบัติตามระบอบความเชื่อทางการเมืองดังกล่าวโดยไม่มีความรู้สึกขัดแย้งจนเคยชิน และพร้อมที่จะปกป้องหากจะเกิดการละเมิดหรือหากมีการใด ๆ ที่จะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมดังกล่าว เช่นเดียวกับฝ่ายที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบอบสังคมนั้น ๆ (ไม่ว่าจะสามารถยึดอำนาจการปกครอง การควบคุมบังคับบัญชาจากภาครัฐเอาไว้ได้หรือไม่ก็ตาม) ก็ย่อมต้องพยายามสร้างกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาเช่นกันเพื่อคัดง้างต่อต้าน และสร้างระบอบความเชื่อหรืออุดมการณ์แบบใหม่ขึ้นมาทดแทนเพื่อสนับสนุนการไปสู่ระบอบวิถีทางสังคมแบบใหม่ และถึงแม้จะได้อำนาจการปกครอง สามารถควบคุมบังคับบัญชาจากภาครัฐเอาไว้ได้แล้วก็ตาม ในส่วนนี้ก็ยังต้องสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองแบบใหม่ขึ้นมา (หรือคอกย์อุดมการณ์ทางการเมืองแบบใหม่นี้) เพื่อค้ำจุนระบอบการเมืองที่เพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ในสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า

"...อุดมการณ์ทางการเมืองนั้น อาจเกิดขึ้นและถูกนำมาใช้โดยผู้นำหรือกลุ่มผู้ปกครองที่สามารถปล้ำงอำนาจการปกครอง เก้าได้ และขึ้นมาทำการปกครองประเทศใหม่ ผู้นำที่เพิ่งขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองย่อมประสงค์ที่จะวาดภาพสังคมใหม่ วางจุด

หมายใหม่ เพื่อประโยชน์ในการชักจูงประชาชนให้สนับสนุนยอมรับอำนาจและ เสี่ยงสละ ร่วมกันเพื่อที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม..."⁴

นอกจากนั้น ในกระบวนการสร้างระบอบความเชื่อทางการเมืองหรืออุดมการณ์ทางการเมืองแบบหนึ่งลงสู่ประชาชน โดยหวังการสัมฤทธิ์ผลในระดับที่ผู้เชื่อนั้นพร้อมที่จะมีปฏิบัติการทางการเมือง เพื่อรักษาระบอบความเชื่อและลักษณะการควบคุมทางสังคมดังกล่าว นั้นให้คงอยู่ต่อไป ต้องอาศัยประสิทธิภาพของโลกที่จะทำหน้าที่ส่งผ่านข้อมูลและทัศนคติทางการเมือง เป็นสำคัญว่า เป็นอย่างไร จะสามารถสร้างอุดมการณ์ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนได้หรือไม่ หรือหากจะพูดง่าย ๆ ก็คือ สื่อที่ทำหน้าที่ส่งผ่านข่าวสาร ข้อมูล ทัศนคติ ความเชื่อ หรือกระบวนการใด ๆ ที่จะก่อรูปเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนเป็นส่วนสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าตัวเนื้อหาหรือตัวอุดมการณ์ใด ๆ ที่รัฐนั้น ๆ ต้องการผลิตขึ้นมา โดยเป็นไปตามคำกล่าวถึงบทบาทของอุดมการณ์ที่ว่า

"...บทบาทที่เป็นจริงของอุดมการณ์ในการก่อตัวทางสังคมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากความนึกคิดของปัจเจกบุคคลคนใดคนหนึ่งขึ้นมาลอย ๆ หากแต่ก่อตัวมาจากโครงสร้างทางสังคมที่เอื้ออำนวยให้เกิดการมีระบบภาพตัวแทนทางความคิด (representation) ของสังคมเพื่อที่สังคมนั้น ๆ ดังอยู่ได้และกระทำการหล่อหลอม (equip) ความคิดทางสังคมดังกล่าวต่อประชาชนในประชาสังคมให้เป็นไปในรูปความคิดความเชื่อเดียวกัน..."⁵

ดังนั้นความสำคัญของกลไกส่งผ่านหรือสื่อกลางที่จะหล่อหลอมให้ประชาชนยอมรับระบอบความคิด ความเชื่อ หรือคุณค่าทางการเมืองดังกล่าวนั้น จึงไม่เพียงแต่จะต้องมีประสิทธิภาพในการเป็นตัวส่งผ่านเท่านั้น แต่จะต้องมีประสิทธิภาพในการกระทำการจนทำให้ปัจเจกบุคคลแต่ละคนในสังคมดังกล่าวนี้ "...ยอมรับอุดมการณ์หรือค่านิยม

⁴ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "อุดมการณ์ทางการเมืองไทย," ใน อุดมการณ์ในสังคมไทย, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, บรรณาธิการ, หน้า 12.

⁵ อัลลันแชร์, หลุยส์, อุดมการณ์และโลกของรัฐทางอุดมการณ์, แปลโดย กาญจนา แก้วเทพ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 28.

ต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นว่าเป็น "ความเป็นจริง" ที่ตนเองยอมรับและปฏิบัติในชีวิตประจำวันด้วยความเคยชินไม่รู้สึกรัดแย้งแต่อย่างใด..."⁶

ก่อนที่จะมามองถึงกลไกของการใช้สื่อ (ในรูปของกลไกสื่อสารมวลชน) เพื่อสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น เราอาจมองถึงรูปการหล่อหลอมหรือกลไกทางอุดมการณ์ในรูปแบบอื่น ๆ ที่จะทำหน้าที่ "กระทำ" (Subject to) ให้ประชาชนในสังคมดังกล่าวมีระบบความคิด ความเชื่อ ทศนคติหรือคุณค่าทางการเมืองเป็นแบบเดียวกันหรือยอมรับว่าเป็นอุดมการณ์หลักของสังคม (โดยมีความสัมพันธ์กับกลไกด้านการสื่อสารมวลชน) เช่น การใช้กลไกด้านการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ และด้านวัฒนธรรม ซึ่งรวมไปถึงภาษาที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารความคิดซึ่งกันและกัน (ในทุกรูปแบบของภาษาที่ใช้ในการสื่อสารของมนุษย์) เป็นต้น

ความหมายของวัฒนธรรมในที่นี้ ก็ความครอบคลุมไปถึงการดำเนินชีวิตและแนวทางปฏิบัติต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเงื่อนไขทางสังคมที่เปลี่ยนไปในแต่ละช่วง และการศึกษาในที่นี้ก็รวมความทั้งการศึกษาตามแบบแผนของการให้การศึกษาและการศึกษาที่แฝงมาในรูปสื่อต่าง ๆ ที่มีผลต่อการสร้าง ปรับเปลี่ยน และหล่อหลอมความคิดให้ยอมรับตามระบอบคุณค่าทางสังคมที่จะพึงสร้างต่อพลเมือง ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ รูปแบบของกลไกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา วัฒนธรรมและสื่อสารมวลชนจึงถือเป็นเครื่องมือที่ทำหน้าที่ส่งผ่านข้อมูล ทศนคติ ความเชื่อ และคุณค่าทางสังคมต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้อุดมการณ์หลักของสังคมที่รัฐจะต้องสร้างให้มีขึ้นในหมู่ประชาชน

2.2 กลไกการใช้สื่อในการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมือง

เนื่องจากกระบวนการถ่ายทอดและแผ่ขยายอุดมการณ์หนึ่ง ๆ ไปสู่ประชาชนนั้น เป็นส่วนที่สำคัญพอ ๆ กับกระบวนการสร้างอุดมการณ์ เพราะการที่ประชาชนจะเชื่อก็ยอมรับ และศรัทธาในอุดมการณ์หนึ่งอุดมการณ์ใดนั้นไม่เพียงเพราะตัวเนื้อหาหรือตัวอุดมการณ์เป็นส่วนที่ดึงดูดเท่านั้น แต่มีผลมาจากประสิทธิภาพในการเผยแพร่และถ่ายทอดอุดมการณ์นั้น ๆ ด้วย

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

มีการตั้งข้อสงสัย เกิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดและ เผยแพร่อุดมการณ์ว่ามีความซับซ้อน
เนื่องจาก

"...1. ขณะที่เรากำหนดอุดมการณ์หนึ่ง ๆ (อุดมการณ์ใหม่) เข้าไปในความคิดของ
คนนั้น ภายใต้อุดมการณ์ของเขามีอุดมการณ์เก่า ๆ โลกทัศน์เก่า (World View)
และความเคยชินเก่า ๆ ที่คอยชี้แนวทางพฤติกรรม วิธีคิดและความรู้สึกของเขาอยู่แล้ว

2. อุดมการณ์ใหม่ที่จะ เข้ามานั้นจะต้องต่อสู้กับอุดมการณ์เก่าที่มีอยู่เดิม โดยที่
อุดมการณ์ใหม่นี้จะต้องมี เนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดที่มีประสิทธิภาพเหนือกว่าอุดมการณ์
เก่า และ เนื่องจากคนเรายอมรับอุดมการณ์เก่าด้วยการยินยอมพร้อมใจมาจาการ
บีบบังคับ ฉะนั้นอุดมการณ์ใหม่นี้ก็ต้องหาให้คนยอมรับด้วยวิธีการเดียวกัน..."⁷

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้นเป็นส่วนที่สำคัญในการที่จะพิจารณาถึงการถ่ายทอด
อุดมการณ์ โดยเฉพาะอุดมการณ์ของรัฐที่เพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ เพื่อจะ เอาชนะหรือยึดพื้นที่
ทางความคิดของประชาชนมาจากอุดมการณ์เดิมที่ประชาชนยังยอมรับและ เชื่อถืออยู่
(โดยเป็นผลมาจากเงื่อนไขและสภาพแวดล้อม รวมทั้งกฎทางสังคม (Social Order)
ที่เคยดำรงอยู่ ซึ่งได้ก่อรูปเป็นค่านิยม ความเชื่อตลอดจนคำอธิบายร่วมที่ประชาชนยอม
รับจนกลายเป็นอุดมการณ์ทางสังคม)⁸ เงื่อนไขดังกล่าวนี้เป็นส่วนที่รัฐจะต้องคำนึงและ
สร้างหรือต่อยอดคำอธิบายทางสังคมหรือกฎทางสังคมเพื่อมาทดแทน หรือมายืนยันให้คงอยู่
ต่อไป และถ่ายทอดด้วยวิธีการที่มีประสิทธิภาพ

ต่อกระบวนการถ่ายทอด และแผ่ขยายอุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากไปสู่บุคคล
ต่าง ๆ ในสังคมนั้น เป็นกระบวนการแบบที่เรียกว่า "การซึมซาบเข้าไปอยู่ภายในความ
รู้สึกนึกคิดของผู้รับ (interiorisation)"⁹ โดยได้มีการกล่าวเอาไว้ว่า

7 กาจจนา แก้วเทพ, "อุดมการณ์ : แนวคิดและการวิเคราะห์," ใน วิธีวิทยาในการศึกษาสังคมไทย, กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 46.

⁸ Joseph V. Femia, Gramsci's Political Thought (New York: Oxford University Press, 1981), pp. 39.

⁹ กาจจนา แก้วเทพ, "อุดมการณ์ : แนวคิดและการวิเคราะห์," หน้า 64.

"...การปฏิบัติการด้านอุดมการณ์จะต้องสอดแทรกอยู่ในการปฏิบัติการด้านอื่น ๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นปฏิบัติการของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มก็ตาม ในการปฏิบัติการณ์นี้จะมีอิทธิพลที่ซึมซาบเข้าไปอยู่ภายใน (interiorisation) ในการกระทำทุกอย่างที่มีอุดมการณ์อยู่ จะมีอิทธิพลทางสังคมที่แน่นอน เป็นตัวบังคับตั้งแต่ระดับความคิด ความรู้สึก ตลอดจนไปจนถึงการลงมือกระทำ ถ้าปฏิบัติการสังคมนั้นมีประสิทธิภาพการควบคุมปัจเจกบุคคลและกลุ่มก็ได้ผลดี..."¹⁰

ซึ่งในการนี้ได้มีการแบ่งระบบกลุ่มคนในกระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์ออกเป็น

4 ระดับคือ

1. ผู้ผลิต (หรือผู้สร้าง) อุดมการณ์หนึ่ง ๆ (Producer)
2. ผู้ถ่ายทอดหรือผู้ปฏิบัติงานที่นำอุดมการณ์นั้นไปเผยแพร่ (Agent of Activist)
3. ผู้ที่เห็นด้วย (กับอุดมการณ์นั้น ๆ) และให้การสนับสนุน (sympathizer)
4. มวลชนหรือประชาชนที่เป็นผู้รับสื่อ (ซึ่ง เป็นกลุ่มเป้าหมายของอุดมการณ์ดังกล่าว...ผู้เขียน) ซึ่งแวดล้อมอยู่ภายนอก (Potential Public)..."¹¹

เมื่อมองระดับของกลุ่มคนในกระบวนการสร้าง และถ่ายทอดอุดมการณ์ตามการแบ่งข้างต้นแล้ว เราจะเห็นว่า ส่วนที่หนึ่งและส่วนที่สองคือส่วนผู้ผลิตหรือผู้สร้าง และผู้ถ่ายทอดเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในฐานะของผู้กระทำ (Actor) ที่มีผลให้อุดมการณ์นั้น ๆ ดำรงอยู่ต่อไปหรือเกิดการก่อรูปขึ้นได้ในสังคมหนึ่ง ๆ และกลไกที่จะช่วยทำให้เกิดกระบวนการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์หนึ่ง ๆ สามารถบรรลุและก่อรูปเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมนั้นได้ต้องอาศัย "สื่อ" (Media) หรือกลไกด้านสื่อสารมวลชน (Communications Apparatus) ที่จะเป็นตัวทำหน้าที่ส่งผ่านข่าวสารข้อมูลและทัศนคติลงไปสู่ประชาชนเพื่อสร้างและเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองที่ค้ำจุนการดำรงอยู่ของรัฐนั้น ๆ หรือสถาปนาอุดมการณ์ใหม่ที่จะมาค้ำจุนรัฐที่เพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ ซึ่งได้มีการกล่าวถึงเอาไว้ว่า

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

"...โลกแต่ละตัวที่ทำหน้าที่ในการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐอาจจะมีลักษณะ และคุณสมบัติเฉพาะแตกต่างกันไป เช่น กลไกทางการเมือง (The Political Apparatus) จะทำหน้าที่ "บังคับ" (The Communication Apparatus) จะทำหน้าที่ "อัดฉีด" (Cramming) ต่อพลเมืองในเรื่องต่าง ๆ เช่น การรักชาติ การเหยียดผิว เสรีนิยม และศีลธรรมต่าง ๆ อยู่ทุก ๆ วัน โดยผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อวิทยุ และโทรทัศน์ เป็นต้น ..."¹²

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า ในกระบวนการสร้างและถ่ายทอดหรือแผ่ขยายอุดมการณ์ทางการเมืองให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมหนึ่ง ๆ นั้น นอกจากจะสามารถพิจารณาจากตัวเนื้อหาของอุดมการณ์นั้น ๆ ว่าเป็นอุดมการณ์อะไรแบบไหนแล้ว ยังสามารถดูที่กระบวนการถ่ายทอดไปยังประชาชนโดยดูที่ผู้ผลิตและผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวที่กระทำภายใต้ใช้กลไกต่าง ๆ เช่น ภาษา วัฒนธรรม การศึกษา และที่สำคัญ กลไกสื่อสารมวลชนเป็นกลไกการส่งผ่านที่สำคัญไปสู่ประชาชน

เนื่องจากในระดับของกลไกทางสื่อสารมวลชน (The Communication Apparatus) ของรัฐนั้น มีระดับของการสื่อสารอยู่ 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ

1. ระดับแรกเป็นการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลและกลุ่ม (Inter - personal and Group Communication) โดยใช้ภาษาพูด เขียน และเครื่องมือต่าง ๆ ช่วยในการสื่อสาร และ

2. ระดับที่สองเป็นการติดต่อสื่อสารไปยังคนจำนวนมาก (Mass Communication) โดยใช้เครื่องมือสื่อสารมวลชน (Mass Media) เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น สาร (Message) ไปสู่ประชาชนตามที่ต่าง ๆ¹³ ดังนั้น การ

¹²Louis Althusser, Essays on Ideology (Norfolk : The Thetfore Press Ltd., 1984), pp. 28.

¹³จงจิต ศรีพรณ, การสื่อสารมวลชน (เชียงใหม่ : โครงการตำรา มหาวิทยาลัย ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2524), หน้า 2.

อาจมีการแบ่งเป็น 3 ระดับ โดยแยกการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับแบบกลุ่ม (Group Communication) ออกจากกัน แต่ผู้เขียนขอรวม Group Communication ไปรวมกับ Interpersonal เพราะมองว่าใช้เครื่องมือไม่ต่างกัน

พิจารณากระบวนการถ่ายทอดและแผ่ขยายอุดมการณ์ของรัฐหนึ่ง ๆ นั้น แม้จะเน้น "สื่อ" (Media) ที่ส่งผ่านไปยังประชาชนจำนวนมากเป็นหลัก แต่ประสิทธิผลของการก่อรูปเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมในอุดมการณ์หนึ่ง ๆ นั้น สามารถดูที่ในระดับบุคคลและกลุ่มมาได้ เช่น การใช้สื่อจูงใจให้คนเกิดความรักประเทศชาตินั้น รัฐอาจใช้กลไกสื่อวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์เป็นตัวส่งผ่านข้อมูลข่าวสารในรูปของคำขวัญ และบทเพลงลงไปสู่ประชาชนจนกลายเป็นความเคยชินที่ประชาชนนิยมคำขวัญและเพลงดังกล่าว จนนำมาร้องกันปากต่อปากในที่สาธารณะ เป็นต้น

และนอกจากนี้แล้ว เนื้อหาหรือข่าวสาร (Message) ที่ปรากฏในสื่อที่ลงไปถึงประชาชนนั้น แม้จะเป็นไปเพื่ออุดมการณ์เดียวกัน แต่ก็สามารถมีรูปแบบที่แตกต่างกันได้ โดยทั้งนี้ขึ้นกับลักษณะเฉพาะของสื่อและการประเมินของผู้ผลิตและผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ว่าต้องการจะสร้างความรู้สึกลงทางอารมณ์ร่วม ความเชื่อหรือให้ข้อมูลเพื่อเปลี่ยนทัศนคติที่เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนผู้รับสื่อ เราอาจแบ่งรูปแบบของการนำเสนอเนื้อหาที่สื่อผ่านกลไกสื่อสารมวลชนได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้¹⁴

¹⁴จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย, "สื่อสารมวลชนกับการพัฒนาการศึกษา," รายงานสัมมนาวิชาการทางเทคโนโลยีการศึกษา ภาควิชาโสตทัศนศึกษา 2529, หน้า 4.

โดยปกติแล้วได้มีการแบ่งหน้าที่ของสื่อสารมวลชนออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. การนำเสนอข่าวโดยเน้นการรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้คนได้รับรู้ข้อเท็จจริง (Fact)
2. การให้สาระความรู้และการศึกษาโดยเน้นการเสนอข้อเท็จจริง (Fact) ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้รับสารเพื่อเพิ่มความรู้ความเข้าใจถึงทัศนคติและแบบแผนในการอยู่ร่วมกันในสังคม
3. การให้ความบันเทิง เน้นการเร้า และเครื่องอารมณ์ต่อผู้รับ
4. การเสนอความเห็นและชักจูงใจ โดยไม่เพียงแต่เสนอข่าวสารยังต้องสร้างความเชื่อ ต่างๆ ให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งในส่วนผู้เขียนขอรวมเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามที่กล่าวข้างต้น

1. การนำเสนอโดยเน้นการใช้ "ข้อเท็จจริง" (Fact) หรือสิ่งที่คนในสังคมส่วนใหญ่มองว่าเป็นความจริงมาเสนอ และยืนยัน "ความเป็นจริง" ดังกล่าวด้วยหลักการทางวิชาการ หรือการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ ตัวอย่างของการนำเสนอแบบนี้ เช่น ข่าว บทความ สารคดี และรายการที่เน้นเรื่องความรู้รวมถึงการอ้างอิงประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และหลักฐานทางวิชาการต่าง ๆ มาเสนอ เป็นต้น

2. การนำเสนอโดยเน้นการสร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมมาให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้รับสื่อ โดยอาศัยการใช้หลักสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ของการเรียบเรียงลำดับเรื่องราวต่าง ๆ มาเสนอ โดยทั้งนี้จะไม่เน้นว่าสิ่งที่กล่าวมานั้น "เป็นความจริง" หรือไม่ แต่ดูเรื่องความรู้สึกและความละเอียดละไมในการสื่อต่อผู้รับเป็นสำคัญ เช่น วรรณคดี บทละคร บทเพลง นวนิยาย ละครต่าง ๆ และภาพยนตร์ เป็นต้น

การนำเสนอทั้ง 2 ประเภทนั้นสามารถนำไปใช้โดยเลือกใช้ประโยชน์ได้จากคุณสมบัติเฉพาะของแต่ละประเภทว่าเอื้ออำนวยต่อการก่อรูปของอุดมการณ์ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนผู้รับสื่อในระดับใด หากเป็นแค่ระดับของการให้ความรู้-สร้างทัศนคติ สร้างค่านิยมต่อบุคคลหนึ่ง ๆ แล้ว โดยไม่เน้นเรื่องการสร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมมากนัก จะเน้นข่าวสารข้อมูล แต่หากต้องการสร้างให้เกิดเป็นค่านิยมทางสังคมโดยรวม เป็นวัฒนธรรมของสังคม หรือต้องการถึงระดับให้ผู้รับมีการแสดงพฤติกรรมตอบรับออกมาในรูปแบบของการกระทำต่าง ๆ แล้ว การเน้นเรื่องการสร้างความรู้สึกร่วมโดยใช้สื่อที่สร้างอารมณ์ความรู้สึกอาจเป็นสิ่งจำเป็น แต่โดยทั่วไปกระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางสังคมลงไปสู่ประชาชนเพื่อก่อรูปให้เป็นอุดมการณ์หลักของสังคมนั้น ย่อมต้องใช้ทั้ง 2 ประเภท โดยควบคู่กันไป เพราะโดยพื้นฐานของคนแล้วต้องการทั้งสิ่งที่เป็น "สาระ" และสิ่งที่เป็นเรื่อง "บันเทิง" ดังนั้นสิ่งที่นำเสนอมาในรูปของความบันเทิง ให้อารมณ์ความรู้สึกและอยู่ในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ย่อมได้รับความสนใจจากผู้คนและหากมีการอ้างอิงว่า "เป็นเรื่องจริง" หรือ "มีส่วนจริง" หรือเป็นเรื่องที่ "ควรแล้ว" ในสายตาของสังคม จะมีแนวโน้มได้รับการยอมรับจากประชาชนในสังคมและอาจกลายเป็นความจริง (Real fact) ในทัศนะของคนในสังคมไปในที่สุดได้

2.3 กลไกวิทยุกระจายเสียงและรูปแบบการใช้สื่อเพื่อสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์

วิทยุกระจายเสียง (Radio Broadcasting) เป็นกลไกการสื่อสาร (Mass Media) ประเภทหนึ่งที่ตั้งใจไปถึงประชาชนตามที่ต่าง ๆ ได้มาก คุณสมบัติของสื่อวิทยุกระจายเสียงในเรื่องของการกระจายเสียงได้ไกล ๆ ประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดรายการ (ส่วนของผู้ผลิต) พร้อมกับราคาไม่แพง สามารถเคลื่อนย้าย ไม่ว่าจะมีความภูมิประเทศเป็นอย่างไรและสามารถนัดตัวไปตามที่ต่าง ๆ ได้ ทำให้สามารถฟังขณะทำกิจกรรมอื่น ๆ ได้ (ในส่วนของผู้รับ) ทำให้ได้รับความนิยมและเข้าถึงประชาชนได้เป็นอย่างมาก¹⁵

อีกประการหนึ่ง มีการให้ข้อสังเกตว่าวิทยุมีประสิทธิภาพในการสื่อสารมวลชนสูงกว่าหนังสือพิมพ์ เพราะสามารถเข้าถึงประชาชนได้ทุกเพศทุกวัยโดยไม่คำนึงถึงคุณวุฒิในการศึกษา ไม่จำเป็นต้องอ่านออกเขียนได้ และราคาถูก ประชาชนเกือบทุกชั้นสามารถซื้อเครื่องรับวิทยุได้แต่โทรทัศน์นั้นอาจจะจำกัดเฉพาะชนชั้นกลางที่พอมีเงินและต้องใช้กระแสไฟฟ้า ที่ที่ห่างไกลความเจริญไม่มีไฟฟ้าใช้จะเปิดเครื่องรับโทรทัศน์ไม่ได้แต่เปิดวิทยุกระจายเสียงที่ใช้ถ่านได้¹⁶

นอกจากนี้วิทยุกระจายเสียงยังเป็นโลกที่เหมาะสมในการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์หนึ่ง ๆ ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน จากคุณสมบัติด้านการใช้เสียงและห่วงทามองของภาษาที่ได้ยิน เพื่อสร้างจินตนาการที่เกิดขึ้นในหมู่ผู้ฟัง ดังคำกล่าวที่ว่า

"...วิทยุกระจายเสียง เป็นสื่อที่นำพาลานทางใจและ เปลี่ยนทัศนคติได้ดีที่สุด เพราะวิทยุสามารถจะทำให้ผู้ฟัง เกิดอารมณ์ความคิดคล้อยตามไปขณะที่ฟัง เกิดมโนทัศน์ที่ผู้ฟัง

¹⁵อย่างไรก็ตาม สื่อประเภทวิทยุกระจายเสียงก็มีข้อจำกัดในเรื่องที่มีแต่เสียง ไม่มีภาพ (อาจทำให้ผู้ฟังขาดความสนใจหรือถูกขัดจังหวะในระหว่างฟังได้ง่าย) ในปัจจุบันเครื่องรับโทรทัศน์มีราคาถูกลง ประชาชนในเมือง (ที่มีไฟฟ้าใช้) จึงเริ่มหันมานิยมซื้อโทรทัศน์มากขึ้น แต่ตามจังหวัดโดยเฉพาะที่ ๆ ห่างไกลยังคงนิยมฟังวิทยุกันอยู่

¹⁶วัฒนา พุทธิวารานนท์, สื่อสารมวลชนกับสังคม, (มพพ., มปป.), หน้า

จินตนาการขึ้นเองโดยอิสระ จะเห็นว่าการวิจัยวิทยุกระจายเสียง เพื่อผลทางจิตวิทยา นับว่าได้ผลดีกว่าสื่อชนิดอื่น ๆ ที่มีอยู่..."¹⁷

การนำเสนอเนื้อหาต่าง ๆ ผ่านสื่อวิทยุกระจายเสียงนั้นประกอบไปด้วยรูปแบบของรายการต่าง ๆ มากมาย เช่น ข่าว บทความ สารคดี ดนตรี และบทละคร เป็นต้น ซึ่งได้มีการแยกชนิดต่าง ๆ ของรายการวิทยุกระจายเสียงในเวลาดังต่อไปนี้

"...1. รายการข่าว (News) รวมถึงการวิเคราะห์สถานการณ์ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้น

2. รายการบทความ (Talk) เป็นรายการบรรยายออกอากาศเชิงให้ความรู้หรือให้ข้อคิดสั้น ๆ ประมาณ 5 - 10 นาที โดยอาจมีการใช้ดนตรีหรือเพลงก่อนบรรยายเพื่อจูงใจและเป็นสัญลักษณ์ของรายการ

3. รายการสารคดี (Featured Program) เป็นการนำเสนอเรื่องราวหนึ่งมานำเสนอโดยใช้รูปแบบการบรรยาย สลับดนตรีหรือบทเพลงและอาจมีการแทรกสัมภาษณ์หรือสนทนาพาที เพื่อให้ดูน่าสนใจโดยมีวัตถุประสงค์ให้ความรู้และให้ทัศนคติบางอย่างแก่ผู้ฟัง

4. รายการนิตยสารทางอากาศ (Magazine Program) การนำเสนอเรื่องราวหลาย ๆ เรื่องโดยมีบทเชื่อมเรียงเรื่องแต่ละเรื่องให้กลมกลืนคล้ายตามกัน และศิลปะของการจัดรายการที่น่าสนใจ เป็นรายการที่มีวัตถุประสงค์ให้ความรู้และทัศนคติในเรื่องต่าง ๆ แก่ผู้ฟังตามที่เสนอในแต่ละตอน

5. รายการสัมภาษณ์ (Interview) อาจรวมบรรยาย อภิปราย ลงไปด้วยก็ได้ เพราะมีลักษณะคล้ายกัน เป็นนาบนารูปของการเชิญผู้รู้มาออกอากาศในเรื่องบางเรื่องที่กำลังอยู่ในความสนใจของประชาชน หรือผู้จัดเองต้องการนำเสนอเรื่องราวดังกล่าวแก่ประชาชนโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้ ให้หรือแก้ไขทัศนคติบางอย่างแก่ผู้ฟัง

6. รายการดนตรีหรือรายการเพลง (Music Program) อาจเป็นการเสนอดนตรีล้วน ๆ โดยไม่มีเนื้อร้องหรือเป็นรายการเพลงที่มีเนื้อร้องประกอบก็ได้ เพื่อ

¹⁷จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย, "สื่อสารมวลชนกับการพัฒนาการศึกษา," หน้า 5.

สร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ฟังโดยมีการแทรกคดียุทธศาสตร์หรือทัศนคติทางสังคมต่าง ๆ ให้แก่ผู้ฟัง โดยการพูดอธิบายของผู้จัดรายการ หรือปรากฏอยู่ในเนื้อเพลงก็ได้ โดยอาจต้องตีความหรือไม่ต้องก็ได้

7. รายการละคร (Drama) ทั้งที่เป็นละครประกอบเพลง ละครเป็นตอน ๆ หรือละครสั้น ๆ จบในเวลา โดยวิธีการแสดงออกทางเสียงที่จะให้อารมณ์แก่ผู้ฟังให้รู้สึกคล้อยตาม พร้อมทั้งใช้ดนตรีและเสียงประกอบแทรก เพื่อให้กลมกลืนกับเรื่อง (และเพิ่มอรรถรสให้ผู้ฟัง...) ¹⁸

จะเห็นได้ว่าเมื่อดูจากชนิดต่าง ๆ ของรายการวิทยุกระจายเสียงแล้ว เราอาจแบ่งรูปแบบและบทบาทของเพลงในการเป็นสื่อสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองออกได้เป็น 2 ส่วนคือ

1. านยามสถานการณ์ปกติ เป็นสื่อสร้างอุดมการณ์ที่แฝงมาโดยอ้อม มีรูปแบบที่ไม่เป็นทางการและไม่ได้ถูกเน้นเป็นสื่อหลัก กล่าวคือจะเป็นเพียงส่วนเสริมที่แทรกอยู่ในรายการอื่น ๆ ซึ่งจัดโดยมีจุดประสงค์ให้ความรู้และความบันเทิงบ้าง เช่น บทความ สารคดี นิยายสารทางอากาศ ที่เน้นการให้ความรู้และทัศนคติทางสังคมแก่ประชาชน และอยู่ในรายการเพลงเอง (รวมทั้งละครด้วย) ซึ่งเน้นการสร้างความบันเทิงและอารมณ์ความรู้สึกร่วมแก่ผู้ฟัง เป็นด้านหลัก บทเพลงก็ได้แทรกอยู่เป็นส่วนที่อาจเรียกได้ว่า "สัพัญญะและมีผลต่อการดึงดูดผู้ฟัง" หากแต่บทเพลงที่ออกอากาศในยามปกติเหล่านี้จะเป็นเพลงยอดนิยมทั่วไปที่ไม่ได้มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับสัญลักษณ์หรือรูปธรรมของอุดมการณ์ทางการเมืองโดยตรง (แต่ต้องไม่ขัดต่ออุดมการณ์ดังกล่าวรวมทั้งไม่ขัดต่อบทสภานหรือค่านิยมทางสังคมที่รัฐกำหนดเอาไว้โดยมีคณะกรรมการบริหารวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ (กบว.) เป็นผู้พิจารณา ก่อนอนุญาตให้ออกอากาศ)

อย่างไรก็ตาม อาจมีรายการบางรายการที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะเจาะจงที่จะให้ทัศนคติหรือถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมืองบางส่วนลงสู่ผู้ฟังโดยตรง ก็อาจมีการใช้เพลงที่มีเนื้อหาทางการเมืองโดยตรงสอดแทรกหรือเป็นองค์ประกอบของรายการโดยเนื้อหาของเพลงจะสอดคล้องกับประเด็นที่ผู้จัดรายการนำเสนอต่อประชาชนผู้รับฟัง เช่น

รายการเพื่อแผ่นดินไทย รายการสยามานุสสติ รายการรั้วของชาติตลอดจนรายการบทความประจำวันของกรมประชาสัมพันธ์ที่ถ่ายทอดหลังการเสนอข่าวประจำวัน เป็นต้น

2. ในยามที่สถานการณ์ไม่ปกติ เช่น เป็นช่วงที่กำลังมีการต่อสู้ทางอุดมการณ์กับกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ ช่วงที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เปลี่ยนระบอบการปกครอง หรือกำลังมีการยึดอำนาจการปกครองการบริหารกลไกของรัฐจากกลุ่มผู้ปกครองเดิมมาเป็นกลุ่มใหม่ ตลอดจนระยะที่เพิ่งสถาปนาผู้คุมอำนาจรัฐกลุ่มใหม่ได้แต่ยังไม่มั่นคงเท่าไรนัก ช่วงระยะนี้รัฐจำเป็นต้องใช้กลไกสื่อสารมวลชนในการโฆษณาเพื่อสร้างความชอบธรรมและถ่ายทอดอุดมการณ์ที่ค้ำจุนรัฐให้ประชาชนยอมรับและสนับสนุน (อาจจะถึงระดับที่มีการแสดงพฤติกรรมออกมาซึ่งสะท้อนถึงการพิทักษ์อุดมการณ์และระบอบการปกครองดังกล่าว) เป็นอย่างมาก ช่วงนี้เพลงจะมีบทบาทมากโดยเฉพาะ เพลงที่มีเนื้อหาสะท้อนถึงอุดมการณ์ทางการเมืองที่รัฐต้องการนำเสนอ เช่น เพลงปลุกใจให้รักชาติ ชาติเสียสละ ชาติแสดงพลังถึงการพิทักษ์ระบอบการปกครองและสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์ เป็นต้น ส่วนใหญ่แล้ว เพลง เหล่านี้จะพิจารณาคุณค่าที่เนื้อหา หรือคำร้องของเพลงเป็นหลักในการเปิดเผยแพร่ แต่โดยมากแล้ว ผู้แต่งก็มักจะแต่งเป็นเพลงประเภทเพลงมาร์ช จังหวะ 2/4 เพื่อสร้าง อารมณ์ความรู้สึกดีดก เร้าใจให้ผู้ฟังมีอารมณ์ร่วมตามไปด้วย

เท่าที่ปรากฏการใช้เพลงเป็นสื่อเพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์ในช่วงสถานการณ์ที่กำลังมีการเอาชนะทางความคิดต่อประชาชนอยู่นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างบทเพลงกับเนื้อหาของ การพูดปลุกเร้าความรู้สึกของผู้ฟังจะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน ทั้งโดยเนื้อความที่ปรากฏในบทเพลงกับคำพูดที่บรรยาย และท่วงทำนอง จังหวะเพลงที่เปิดกับสำเนียงของผู้พูดที่ต้องการจูงใจให้ประชาชนยอมรับและเข้าร่วมให้การสนับสนุน ส่วนต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ปรากฏ เช่น รายการตะบันฟ้าทะเลเพลิง รายการต่าง ๆ ของชมรมวิทยุเสรี เป็นต้น และที่สำคัญไปกว่านั้นความถี่และขอบเขตการขยายการถ่ายทอดจะมีค่อนข้างมากโดยเน้นไปในรูปของการให้ทุกสถานีรับคลื่นสถานีกลางแล้วถ่ายทอด เช่น รายการช่วงสถานการณ์ก่อนเหตุการณ์รัฐประหาร 6 ตุลาคม รายการขณะกำลังมีการยึดอำนาจของคณะปฏิวัติ เป็นต้น และการพูดก็จะพูดซ้ำ ๆ กัน โดยมีช่วงระยะเวลาไม่ห่างกันมากนัก สลับกับการเปิด

เพลงปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึก¹⁹

2.4 การใช้เพลงเป็นสื่อเพื่อสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ

ได้มีการให้คำจำกัดความของบทเพลงเอาไว้ว่า "...เป็นการนำเอาทำนองหรือสร้างทำนองให้อยู่ในแบบแผนที่เหมาะสม โดยเฉพาะใช้เสียงร้องและเสียงดนตรีประเภทต่าง ๆ มาประกอบ เพื่อช่วยในการบรรยายและสร้างอารมณ์ความรู้สึกจากบทเพลงนั้น ๆ ต่อผู้ฟัง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกทางอารมณ์ เช่น รัก โกรธ กลัว โศกเศร้า ดีใจ และบูชา ให้ผู้รับฟังได้รับรู้และรู้สึกร่วมไปด้วย..."²⁰

ลักษณะสำคัญขององค์ประกอบของบทเพลงมีอยู่ 2 ส่วนคือ

1. จังหวะ (Rhythm) เป็นท่าทางของเสียงที่เป็นระเบียบ มีลักษณะซ้ำ ๆ กัน เพื่อให้หนักดนตรีจดจำและเล่นได้ นักร้องร้องได้ตรงตามจังหวะ และโดยเฉพาะผู้ฟังจำได้ง่าย สามารถแสดงพฤติกรรมร่วมได้ เช่น ประมอญ เดิน เดิน จังหวะนี้จะช่วยในการสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้แก่ผู้ฟัง เช่น เสร้า เสียใจ จะใช้จังหวะซ้ำ ๆ (4/4) ถ้าดีใจ คึกคักร่าเริงจะใช้จังหวะเร็ว เช่น จังหวะมาร์ช (2/4)²¹ เพลงปลุกใจส่วนใหญ่มักจะใช้จังหวะมาร์ช เช่น เพลงทหารเลือนเรศวร สยามานุสสติ เป็นต้น²² เพลงปลุกใจบาง เพลงที่เป็นลักษณะพรรณนาความอาจใช้จังหวะซ้ำ (4/4) แทน เช่น ความฝันอันสูงสุด แผ่นดินของเรา เป็นต้น

¹⁹อย่างไรก็ตาม แม้ในปัจจุบันไม่ได้มีสถานการณ์แบบวิกฤติการณ์แต่การรับคลื่นจากสถานีกลางของทางราชการอันได้แก่ สถานีวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ของสถานีต่าง ๆ ก็ยังต้องถือปฏิบัติในรายการข่าว รายการบทความพิเศษ และรายการที่ถือว่าเป็นเรื่องรวมการเฉพาะกิจ เช่น พิธีเฉลิมพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ พิธีสวนสนาม เป็นต้น ซึ่งไม่เฉพาะสื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ ก็ต้องเป็นไปในการรวมการเฉพาะกิจเช่นกัน

²⁰โกวิท วัฒนศิริ, ดุริยางคศิลป์ปริทัศน์ (ตะวันตก) (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2528), หน้า 2.

²¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

²²จุฬา แก้วมงคล, "ดนตรี : สิ่งสะท้อนชีวิต," ประชาธิปไตยรายวัน (25 สิงหาคม 2517) : 5.

2, ระดับเสียง (Pitch) ได้แก่ คีย์ของเพลงหรือระดับของเสียงสูง ต่ำ กลาง และทำนองเพลงตามบันไดเสียง โดยมีไว้เพื่อให้คนจำทำนองและร้องเพลง ๓ หน้าได้²³ นอกจากนี้ยังช่วยในการบรรยายหรือสื่อข้อความที่ผู้แต่งต้องการจะบอกต่อผู้ฟังในรูปแบบของเรื่องราว ข้อความที่เข้าใจตรงกันโดยไม่ต้องให้ผู้ฟังไปใช้จินตนาการเอาเองโดยผ่านเพลงที่มีเนื้อเรื่องซึ่งคำแต่ละคำจะมีเสียงวรรณยุกต์เป็นตัวกำกับบันไดเสียงให้ตรงตามทำนองที่ผู้แต่ง แต่งเอาไว้และเข้ากับจังหวะเพลง เพื่อให้สามารถขับร้องบรรเลงให้แก่ผู้ฟังได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะเห็นว่าโดยตัวของ "บทเพลง" เองก็มีฐานะ เป็นสื่อในการให้ข้อมูลเรื่องราวและทัศนคติบางอย่างแก่ผู้ฟังโดยใช้คำร้องหรือเนื้อร้อง เป็นตัวบรรยาย เล่าเรื่องราวต่าง ๆ และใช้ทำนองจังหวะดนตรีเป็นส่วนเสริมในด้านอารมณ์ความรู้สึก เสนอผ่านโสตสัมผัสของผู้ฟัง เพื่อสร้างจินตภาพและนำไปสู่ความเห็นและการตัดสินใจร่วมต่อเรื่องราวต่าง ๆ ของประชาชนผู้รับฟังในแต่ละเรื่อง โดยทั้งนี้จะขึ้นกับทัศนคติทางสังคมโดยรวมที่เป็นที่สนะร่วมสมัย ดังกล่าวไว้ว่า

"...เมื่อได้ยินเสียงเพลง ผู้ฟังจะคิดว่าเพราะหรือไม่ ขึ้นกับปฏิกิริยาที่ผู้รับมีต่อบทเพลงนั้น โดยขึ้นอยู่กับความเห็นของบุคคลร่วมสมัยและเรื่องราวในบทเพลงนั้น ไม่เพียงแต่ตอบสนองอารมณ์ (เพราะหรือไม่เพราะ ประทับใจหรือไม่ประทับใจ) เท่านั้น แต่ยังตอบสนองและสร้างจินตนาการแก่ผู้ฟัง เพลงดังกล่าวด้วย..."²⁴

เนื่องจากสื่อประเภทบทเพลง เป็นสื่อที่อาศัยการฟังหรือโสตสัมผัสทางด้านเสียง เป็นหลักในการรับรู้เรื่องราวและอารมณ์ความรู้สึกที่เสนอผ่านเนื้อร้องและทำนองออกมา แล้วใช้จินตนาการของแต่ละบุคคลมโนภาพเองจากเสียงร้องและทำนองเพลง ดังนั้นหากต้องการความสมบูรณ์ในการให้ข่าวสารข้อมูลและทัศนคติแก่ผู้รับสื่อ บางครั้งจึงมีการใช้ภาพประกอบ เช่น มิวสิควิดีโอ ละครเพลง (ทั้งละครเวที ละครวิทยุ และละครโทรทัศน์)

²³ ภาวิทย์ ชันษศิริ, ดุริยางคศิลป์ปริทัศน์ (ตะวันตก), หน้า 4

รวมถึงความเร็ว (Tempo) และทำนอง (Melody) ก็มีผลต่อการสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้เกิดขึ้นในหมู่คนฟังด้วย.

²⁴ เอกชัย สุนทรพงศ์, ความงามสุนทรียศาสตร์สำหรับผู้ฟัง (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2529), หน้า 58.

แต่ถึงแม้ไม่มีภาพเพียงลำพังการได้ยินเสียงร้องและท่าทางของดนตรีก็เพียงพอที่จะสร้างอารมณ์ร่วมทำให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ฟังแล้ว

ในการพิจารณาเพลง ๆ หนึ่งนั้นเราไม่ได้พิจารณาเฉพาะคำร้อง (เนื้อเพลง) และท่าทางของดนตรีเท่านั้น แต่ยังคงที่แรงบันดาลใจหรือแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังเพลง ๆ นั้นว่า ผู้ประพันธ์เพลงดังกล่าวต้องการจะสื่อหรือแสดงออกต่อเรื่องราวต่าง ๆ ว่าอย่างไร (ที่มาของเพลง) ซึ่งในประเด็นนี้ได้มีการกล่าวเอาไว้ว่า

"...จริง ๆ แล้ว การตัดสินความงามนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับเฉพาะที่ตัววัตถุ (ตัวเพลง) แต่อยู่ที่แนวคิดเบื้องหลังความงามนั้น เช่น แนวคิดเรื่องการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และศีลธรรมเหล่านี้ ล้วนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของตัวศิลปะ (ตัวบทเพลง)..."²⁵

อย่างไรก็ตาม ในการฟังเพลง ๆ หนึ่งนั้น เราต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างเพลงที่มีเนื้อร้องกับเพลงที่ไม่มีดนตรีเลย ๆ ในแง่นี้เพลงที่มีเนื้อร้องนั้นคือ เพลงที่ผู้ประพันธ์ได้มีการตีความหรือเล่าเรื่องราวให้แก่ผู้ฟังแล้ว ผู้ฟังหรือผู้รับสื่อถูกจำกัดการตีความไม่ได้ เป็นลักษณะรับรู้อารมณ์เพลงแล้ว เอาไปตีความเอาเองว่าน่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอะไรซึ่งจะหลากหลายตามแต่ประสบการณ์และทัศนคติพื้นฐานของผู้ฟัง หากแต่เพลงที่มีเนื้อร้องก็จะมีกาให้คำจำกัดความหรือคำพรรณนาอารมณ์เพลงนั้น ๆ ว่าเป็นเรื่องราวเหล่านี้ให้แก่ผู้ฟังซึ่งนอกจากรับรู้อารมณ์เพลงก็ย่อมจะต้องรับข่าวสารไปด้วยโดยปริยาย

ได้มีการกล่าวกันว่า "ดนตรีคล้ายกับโคลงกลอน (หรือวรรณกรรมที่ปรากฏในหนังสือหรือที่ใช้ภาษาอักษรเป็นกลไกการสื่อสาร...ผู้เขียน) คือให้อารมณ์และมีแบบแผน ขณะเดียวกันก็ต่างตรงที่สามารถแสดงความรู้สึกได้โดยได้ยินเพียงอย่างเดียวก็สร้างมโนภาพให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของผู้ฟังได้ และเล่าเรื่องราวได้โดยนำเอาอารมณ์หรือรูปลักษณะของโคลงกลอนมาสัมพันธ์ในรูปของเนื้อร้องในเพลงนั้น ๆ"²⁶

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

²⁶ ภาวิทย์ ชันษศิริ, คู่มือศึกษาศิลปะปริทัศน์ (ตะวันตก), หน้า 4.

ตั้งที่กล่าวมาแล้วว่า เพลงที่มีเนื้อร้องหรือมีคำประพันธ์นี้ มีผลต่อกรอบการตีความหรือการสร้างมโนภาพในหมู่ผู้ฟังให้เป็นไปในทัศนคติเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ในเพลงของทางราชการหรือเพลงที่รัฐใช้เป็นสื่อเพื่อสร้างทัศนคติทางการเมือง หรือถ่ายทอดอุดมการณ์ใดอุดมการณ์หนึ่งไปยังประชาชน เช่น เพลงปลุกใจ เพลงเฉลิมพระเกียรติ เพลงเนื่องในวาระสำคัญของทางราชการ เพลงเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นเพลงที่มีเนื้อร้องซึ่งนอกเหนือจากมีผลในแง่ของการสื่อเรื่องราวแล้วยังมีผลในแง่ของการนำไปขับร้อง (ซึ่งผู้ฟังส่วนใหญ่มักจะจำเนื้อร้องไปขับร้องต่อ ๆ กัน มากกว่าจำทำนองไปขับร้อง เช่น การขับร้องของนักเรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ ในชั่วโมงขับร้อง) หรือนำไปเผยแพร่ต่อ ๆ กัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย